
Odraz snů a ideálů
Francouzské revoluce
v básnické tvorbě a veřejném mínění

Pavel Bělina

Ve svém diskusním příspěvku vycházím ze zásadního předpokladu, že 19. století a jeho prvá polovina zvláště byly poznamenány realitou, ale ještě mnohem více sny a ideály Velké francouzské buržoazní revoluce. Tato událost zanechala své stopy rovněž v básnické a písňové tvorbě a tvořivosti, oficiální i neoficiální, profesionální i diletantské. V krizových obdobích se obvykle hranice mezi tím i oním často stírá. A tak je nám dopřáno spatřit jednak básníky v revoluci, jednak revoluci v poezii - mám tu na mysli reflexi konkrétní historické události, nikoli vývojový zvrát v určitém oboru tvůrčí aktivity.

V pojednávaném období zanechala ve společenském vědomí bezesporu nejvýraznější stopu gilotina, respektive respekt před tímto ztělesněním revoluce a zároveň jedním z jejích symbolů. Je ovšem málo známo, že tento popravčí stroj existoval ideálně téměř od samého počátku revolučního dění - ne ovšem proto, že ideu čehosi podobného nosil v hlavě lékař a exjesuita Guillotin, nýbrž proto, že již 1. prosince 1789 byla uveřejněna tiskem básnická skladba, dokazující, že její autor je nadán mimořádnou mírou jasnozřivosti. Je totiž třeba si uvědomit, že prvou upotřebitelnou gilotinu zhotovil německý krejčí a mechanik, žijící v Paříži, jménem Schmidt, na návod Guillotinova kolegy Louisona teprve roku 1792:

Guillotin,
antickou ctností obrněn,
dál se pídí,
ptá se lidí,
jen u znalců nakupuje
z firmy Barnave a Chapelier,
až dovtípí se vynálezu,
kterým bude lamač vazů.
Narýsuje
plánek stroje,
který lehce sejme nás -
- gilotina, sper ji čas!¹⁾

Barnave a Chapelier patří k významným protagonistům revolučních událostí, jimž bylo souzeno pod sekerou skončit - Barnavovi roku 1793, Chapelierovi o rok později, což je důkazem, jak často skutečnost předčí nejdivočejší představy. A ty měly tendenci se stále množit. Pařížskými ulicemi zněla od dubna 1790 karmaňola, první neoficiální hymna Francouzské revoluce:

Hura, hura, hura,
aristokraty na lucerny,
hura, hura, hura,
aristokraty pověsit.
Až budou viset vesele,
sedřete jim rýčem kůži z p....

Divoký sen sansculotů se pokusil změnit v uměřený ideál veršotepce Ladré na popud "mravného revolucionáře", markýze La Fayette. Stalo se tak někdy před 14. červencem 1790, výročním dnem dobytí Bastilly:

Hura, hura, hura,
zpívá lid dneska neustále,
hura, hura, hura,
přes všechny překážky jde se dále.²⁾

Karmaňola neměla ani v jedné verzi na to, aby se stala národní hymnou. Ta se zrodila v noci z 24. na 25. dubna 1792 jako pochodová píseň francouzské Rýnské armády. Autorova prognostická licence se odráží v následujících verších:

Jakže, ta cháska tyranská
by měla opět vládnout nám
a svojí rukou ničemnou
vítězství našich zbořit chrám?³⁾

Hovořit o chrámu vítězství už před začátkem války s protirevoluční koalicí vyžadovalo značnou odvalu tím spíše, že až k bitvě u Valmy šla francouzská vojska od porážky k porážce. 20. září 1792 však Francouzi dosáhli obratu ve válečném dění a jeho tradice je důkazem nad jiné, jak často v historickém povědomí vítězí představa nad realitou do slova na lopatky. My ovšem musíme zúčtovat s rozšířenou verzí o vítězství armády "ševců a krejčích" nad vycepovaným válečným strojem evropského absolutismu. Dobová ikonografie nelže, jakkoli idealizuje - francouzská armáda zde vystupuje jako poměrně disciplinované, dobře vyzbrojené a jednotně vystrojené těleso, které však zjevně ovládá již nový duch, čili esprit. Ten sám o sobě by v konfrontaci dělových hlavní stěží obstál, kdyby intervenční armádu nepostihla zcela prozaická, leč vzhledem k ročnímu období zcela logická, epidemie úplavice. Velice pregnantně na to reaguje dobová francouzská skladba, nazvaná příznačně a do slova Velké spojenecké kálení Prusů a Rakušanů. Očitý svědek bitvy,

básník Goethe, reagoval mnohem noblesněji, když do svého zápisníku učinil poznámku o dni, který zahájil novou epochu v dějinách lidstva.

V období jakobínského revolučního teroru přecházela samozvané veršotepce ironie i humor a při relativních úspěších protirevoluční koalice mizela chuť vtipkovat na účet nepřátel. Revoluční diktatura však republiku uhájila. Koncem roku 1793 zastavil Jourdan Rakušany u Wattignies, Bonaparte vypudil Angličany z Toulonu a Kellermann s Kléberem rozbili u Savenay "Velkou armádu" vendéeských. Na jaře 1794 se začala šířit následující patriotická skladba:

Když někdo pravdu nalezne,
má ji co nejvíc rozdmýchat
a bratrsky, co pochopil,
národu všemu zvěstovat.
Ten verš je špatný, který kulhá;
když zdaří se, že nezní ztuha,
co po jméně, jež odvál čas.
A z písně, jež se zpívá dál,
básník střelný prach udělal.⁴⁾

V červenci 1794 padl Robespierre a s ním i vláda revoluční diktatury. Obrat doprava ve vnitropolitických záležitostech byl cenou za skutečnost, že se revoluční vojska vydala na vítězné tažení za hranice Francie. Tam však byla půda zcela nedostatečně připravena. Na příkladě duchaplného, velmi plodného a ve své době velice módního spisovatele Jeana Paula Friedricha Richtera se obvykle dokládá teze, že to, co činili Francouzi v politice 1789-1815, napodobovali němečtí literáti v kultuře, čili - ukládali svůj střelný prach do písní.⁵⁾ Jiní - jako třeba Goethe - směřovali k nezávislému, "objektivnímu" stanovisku v důsledku vlastního přesvědčení, že to, co se odehrává na této zemi, se vůbec netýká jejich vysněného, duchovního "Německa".⁶⁾ A konečně zbývající dospěli k energické redukci ideálu, jak to učinil Schiller v populární písni Wohlauf, Kameraden, aufs Pferd, aufs Pferd, ins Feld, in die Freiheit gezogen!, kterou poprvé zpívali na německých jevištích vojáci z Valdštejnova tábora. Charakteristická je sloka následující:

Náš svět již dávno svobody je prost,
všude vidíš buď pána neb sluhu,
všude vládne lest, faleš, zbabělost -
- věčná znamení lidského druhu.
Jen ten, kdo smrti v tvář pohlížel už,
je vojákem a svobodný je muž.⁷⁾

V habsburské monarchii neměl revoluční demokratismus rovněž na různých ustláno, vojenský stav však zde nepatřil ke zbožňovaným vrstvám. Nepřekvapí proto, že mezi vídeňskými "jakobíny", konspirujícími v letech

1792-94, měli hlavní slovo právě důstojníci. Z nich nadporučík hradebnictva, pražský rodák F. Hebenstreit ze Streitenfeldu inklinoval až k sociálnímu utopismu, jak ostatně vyplývá z jeho rozsáhlé básně *Člověk lidem* - v originále *Homo hominibus*:

Pryč pozlátkové tituly, jež udílejí tyrani,
pryč s hladem po zlatě a po osobním prospěchu,
z nichž hnutí zlá a prostituce odjakživa pramení.
V těch, kdo stejně smýšlejí, pak nalezneme útěchu
a králové i daně pomínout musí jako pekelná mámení.⁸⁾

Hebenstreit použil latiny, protože se chtěl vyhnout - dle vlastních slov - nežádoucí publicitě, odeslal však text spolu s návrhem jakéhosi fantastického válečného stroje pařížskému Výboru pro veřejné blaho, a to stačilo k exemplárnímu trestu - 8. ledna 1795 byl ve Vídni popraven. Další z vídeňských kryptojakobínů, důstojník spisové služby hlavní vojenské účtárny a potomek české rodiny erbovních měšťanů Leopold Bílek z Bílenberka, dostal třicet let, a to především za básnickou skladbu, lapidárně účtující s absolutistickými panovníky a slibující jim jakobínskou "léčbu". Drsné pasáže pak zvlášť pěkně kontrastují s autorovým zednářským blouznivectvím a sociálním utopismem, stejně jako s vírou v historické poslání "Hory" - revoluční frakce ve francouzském Konventu:

A pod tím nápis se Slovy Kristovými:
Ty, Pravdo, skálou máš se stát,
na které Hora činy Mistrovskými
postaví pevný, věčný, spravedlivý stát.⁹⁾

Nejpopulárnější agitační skladbou rakouských "jakobínů" byla tzv. *Eipeldauerlied*. Je zajímavá tím, že v ní vystupuje představa gilotiny:

A proto vzhůru s ním na gilotinu,
"Krev za krev!", dokola se nese,
ach, mít tedy tak tu "mašinu",
kdejaký hlavoun zachvěje se.¹⁰⁾

Pro srovnání uveďme, že i kočovný herec a dramatik Matěj Štuna byl propuštěn z úřadu vodňanského kancelisty mj. pro vizionářský výrok, že také na náměstí ve Vodňanech bude brzy stát gilotina. Otázkou zůstává, zda by původci verbálního extrémismu nepodlehli první panice, kdyby gilotina vystoupila z jejich představ a zhmotnila se. Stačí totiž poukázat na to, jakým způsobem dokázalo třeba pražské prostředí vypreparovat beztak poměrně krotkou štýrskou revoluční píseň *Ty časy, bratři, jsou tytam* (*Die Zeiten, Brüder, sind nicht mehr*):

Bonapart to může být,
kdo nás může osvobodit.

I František to může být.
A František to musí být.¹¹⁾

Je pro účel tohoto příspěvku zbytečné zjišťovat, zda skutečně byl míněn císař František II., od něhož se svého času mnohé očekávalo nebo jestli byl v tomto případě František kryptonymem slova "Francouz". Revolučně a zároveň dynasticky laděný optimismus byl v mnoha případech vystřídán znechucením, vpravdě schillerovským (viz výše). Roku 1795 publikoval časopis Oberösterreichische Nachtwächter následující verše:

Vymírá valem vlastenectví -
morálka jen podělkuje -
pro srandu je náboženství
a mnohým břicho bohem je.¹²⁾

V prostředí habsburské monarchie a českých zemí zvláště nenalezla koncem 18. a počátkem 19. století zdaleka tak příznivého přijetí snová vize spravedlivého uspořádání společenských poměrů, jako zcela reálná výzva k pěstování patriotismu státního, zemského i jazykového - výzva, vynucená okolnostmi a formulovaná podle zásady menšího zla, a proto také přijímaná nikoliv bez výhrad. Připomeňme v této souvislosti citát z Pelclova dopisu Cerronimu, datovaného 10. září 1796, kde bylo komentováno Dobrovského náhlé rozhodnutí připojit se při návratu z Moravy (kde se podrobil léčebné kúře pití žinčice) k zeměbranecké jednotce z Chrudimska a pochodovat s ní Prahou: "Nyní si celé město myslí, že není při smyslech. Včera odtud tento oddíl odtáhl k Plzni a proslýchá se, že Dobrovský je s nimi jako polní kaplan. To však přejde, jen kdyby byl s nimi netáhl městem."¹³⁾ Podobná biedermannovská střízlivost vysvětluje, proč na sociálně utopických projektech 19. století - včetně projektu Bolzanova - usedal v českém prostředí poklidně prach.

- 1) Tato a další skladby francouzské provenience byly publikovány G. Semmerem, *Ça ira. 50 Chansons, Chants, Couplets und Vaudevilles aus der Französischen Revolution 1789-1795*. Berlin 1958. Český překlad byl pořízen s pomocí německé verze u W. Markova. *Revolution im Zeugenstand. Frankreich 1789-1799, II. Gesprochenes und Geschriebenes*. Leipzig 1982, s. 123.
- 2) Původní i upravenou verzi v německém překladu viz u W. Markova, cit. d., s. 132 n.
- 3) Podle Zpěvníku československé mládeže. *Náchod*, b.d., s. 26 n.

- 4) Podle německého překladu u W. Markova, cit.d., s. 593.
- 5) G. de Bruyn, Život Jeana Paula. Praha 1964.
- 6) H. Tümmeler, Die Befreiungskriege (1813-1815) in der Sicht Goethes. Blätter für deutsche Landesgeschichte 119, 1983, s. 139.
- 7) Podle Wer will unter die Soldaten. Deutsche Soldatenlieder mit farbigen Bildern von F. Kredel. Leipzig, b.d., s. 5 n.
- 8) Podle F.J. Schuha, Franz Hebenstreit - Jakobiner und Kommunist (1747-1795), v: Studien zu Jakobinismus und Sozialismus, Berlin-Bonn/Bad Godesberg 1974, s. 187.
- 9) Podle A. Körnera (hrsg.), Die Wiener Jakobiner. Stuttgart 1972, s. 45.
- 10) Podle W. Graba, Demokratische Freiheitskämpfer Österreichs im Zeitalter der Französischen Revolution, v: Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1789-1848). Wien-München 1978, s. 66.
- 11) Podle E. Wintera, Aus dem Liederschatz der österreichischen Jakobiner, v: Universalhistorische Aspekte und Dimensionen des Jakobinismus. Berlin 1976. Celá skladba je otištěna na s. 316 nn.
- 12) Podle H. Reinaltera, Aufgeklärte Absolutismus und Revolution. Wien-Köln-Graz 1980, s. 317.
- 13) J. Johanides, František Martin Pelcl. Praha 1981, s. 270.